

Být hrdinou se v českých dějinách nevyplácí, říká v rozhovoru historik Jindřich Marek

9.5.2025 - Kateřina Eliášová | Vojenský historický ústav Praha

Co vás motivovalo k tomu, abyste se stal historikem?

To bylo velice jednoduché. Už v dětství mě k historii vedli oba dědečkové – jeden učitel a zapálený sokol, druhý byl ruský legionář. Vždycky se mnou mluvili o historii, a to mě tak zapálilo, že jsem se o ni zajímal odmalička až do dospělosti. Navíc oba dědečkové byli v druhém odboji, takže ta rodinná vazba tam byla hodně silná. Chtěl jsem být prostě historikem, i když mě můj ředitel základní školy, bývalý vězeň z koncentračního tábora Flossenburg a skvělý člověk Jaroslav Venczlík, od toho odrazoval. Tvrdil, že historik nikdy nebude mít žádnou radost a prospěch ze své práce. Ale ten zájem mi prostě zůstal napořád.

Doporučil vám jinou cestu?

Ano, cokoliv jiného, protože moc dobře věděl, jak to budu mít těžké – sám to brzy zažil. Po roce 1968 musel kvůli svým postojům opustit školství. Zažil okupaci i padesátá léta, takže věděl, o čem mluví. Já si ale říkal, že když se budu zajímat třeba o pravěk nebo husity, nic se mi stát nemůže. A on se tomu smál a říkal, že u nás může být nebezpečné pro historika i studium starověku.

Když jste byl dítě, asi jste to tak nevnímal, ale později vám muselo dojít, že se do problémů dostat můžete. Nebál jste se?

Ne. Potom přišel srpen 1968 a to mě naopak utvrdilo v tom, že se chci zabývat historií 20. století. Už mě přestaly zajímat husité nebo mladší doba kamenná, protože jsem pochopil, že dějiny 20. století ovlivnily můj život a budou mě ovlivňovat až do smrti.

Dělal jste s nimi později, když jste se coby novinář věnoval popularizaci českých dějin, rozhovory?

Bohužel ne – zemřeli v době, kdy jsem odcházel na střední školu, takže spíš čerpám z toho, co si pamatuju z jejich vyprávění. Hlavně si vzpomínám na působení dědečka učitele, který mě odmala vedl k výtvarné výchově a historii – citlivě a zkušeně, nenásilnou formou.

Jaké to bylo v období normalizace, když jste se chtěl věnovat historii?

V roce 1968 jsme se spolužáky žili děním kolem tehdy hodně publikovaných politických procesů z padesátých let a potom přišla sovětská okupace. Následovalo zákonitě i vystřízlivění při přijímacích zkouškách na vysokou školu. Kvůli kádrovému profilu mé rodiny jsem měl zavřené dveře na Karlovu univerzitu a vlastně kamkoliv. Otec byl také učitel a po roce 1968 ho vyhodili z práce kvůli jeho aktivitám a nesouhlasu s okupací. Nakonec jsem skončil jako pedagog v dětském domově, kde jsem v osmnácti letech učil malé děti a teprve později jsem mohl začít „alespoň“ studovat pedagogickou

fakultu v Ústí nad Labem. Severní Čechy potřebovaly učitele, a tak si soudruzi do kožichu tehdy pustili i pár podobných „všiváků“ z různých krajů republiky.

Jak se vám na fakultě studovalo?

Oficiální výuka dějepisu byla propagandisticky tendenční, ale my jsme se ve všem vzdělávali mezi sebou s kamarády. Měl jsem štěstí na partu skvělých spolužáků. Byli mezi nimi například budoucí básník a esejista Viktor Šlajchrt, spisovatel Pavel Růžek, věčně rozesmátý Josef Náhlovský, který se později stal televizním komikem, nebo budoucí špičkový překladatel z angličtiny Ivan Němeček. Společně jsme diskutovali o všem, vyměňovali si ty správné knihy a scházeli se v hospodách. Několik skvělých pedagogů nás podporovalo, i když jich bylo jen pár.

Co vás hnalo dál, abyste na historii nezanevřel?

Přátelé a kamarádi. Kdybych narazil jen na apatické spolužáky, možná bych ztratil motivaci. Ale měl jsem štěstí na lidi, se kterými jsme sdíleli stejné hodnoty a zájem o historii, výtvarné umění, divadlo.

Potom jsem asi pět let učil, ale spousta věcí mi vadila. Třeba v místě, kde jsem působil, mi řekli, že pokud nejsem členem KSČ, nesmím učit dějepis v deváté třídě, kde se probírá rok 1948 a 1968. A také mi vadili učitelé, kteří byli už zcela proseti normalizačním procesem. Po pěti letech učení jsem se nakonec dostal do muzea v Chomutově, kde jsem strávil jedenáct let práce, na kterou mohu být dodnes hrdý.

Měl jsem štěstí, kdy jsem na základě určitých náhod narazil na ředitele Okresního muzea v Chomutově JUDr. Antonína Kallistu, který byl ochoten mě přijmout do muzea jako historika, bez ohledu na to, co si o tom myslel odbor školství okresního národního výboru. Potkal jsem tam opět zajímavé lidi, s nimiž jsem se skamarádil a prožil s nimi krásných jedenáct let. Podařilo se nám tam dělat na svou dobu skvělé výstavy – o pašerácích v Krušných horách, četnících a příslušnících finanční stráže při obraně hranic v roce 1938 či třeba o sestřelených britských a amerických letcích! To byly věci, které by v jiných okresních muzeích nikoho ani nenapadly, protože by se báli. My jsme to vždy spojili s nějakým kulatým výročím a vždycky nám to prošlo. Třeba na výstavu jsme pozvali generálního ředitele celní správy. Když jsme měli vernisáž, všichni okresní soudruzi s obdivem koukali, kdo na ni přijel. Dělali jsme prostě to, co nás bavilo, pochopitelně v mezích tehdejších možností, ale v sousedních okresech by to nikoho nenapadlo.

Jak se v té době dalo bádát?

S obtížemi. Přístup do mnoha archivních fondů byl omezen, ale měl jsem štěstí na našeho ředitele muzea, který mi zajistil přístup do pražských archivů. A tak jsem jezdil třeba jednou měsíčně do Prahy do Vojenského historického archivu, vstával jsem ve čtyři hodiny ráno a dokud ten den archiv nezavřeli, tak jsem tam seděl vynervovaný, protože tehdy neexistovaly ještě kopírky, že bych si ty dokumenty okopíroval, nepoužívaly se fotoaparáty, a tak jsem to musel přepisovat všechno ručně.

Jaký dopad mělo na vaši práci otevření archivů po roce 1989?

Otevření dnešního Archivu bezpečnostních složek bylo pro mne zásadním průlomem. Najednou jsme se dozvěděli mnohem víc o zákulisí minulého století. Dříve jsem hodně pracoval s pamětníky – tehdy ještě žila velká část lidí, kteří zažili rok 1938, odboj nebo povstání v květnu 1945. Bylo časově náročné je navštěvovat, získávat od nich fotografie a dokumenty, ale díky nim jsem se dostal i k

materiálům ze zahraničí.

Mnozí měli přátele, kteří po roce 1948 emigrovali do Velké Británie a USA a ti nám nezištně posílali cenné archivní materiály. Dokumenty z Británie přicházely oxeroxované ve velkých obálkách s označením „historické dokumenty“ a nevím, zda je někdo kontroloval, ale vždy mi dorazily všechny. Ze Spojených států jsem dostával mikrofilmy, ale jejich zpracování bylo složité – tehdejší čtečky mikrofiší byly těžko dostupné. Pokud vím v Chomutově je měli ve spořitelně, kam mne občas pustili, když měly pracovnice čas na oběd.

Kdy jste mohl publikovat otevřeně?

Až po roce 1989 se všechno radikálně změnilo, ale musím se pochlubit, že již předtím jsem mohl leccos zajímavého napsat do krajského deníku Průboj s velkým nákladem či do celnického časopisu Clo-Douane, nebo týdeníku Svazu protifašistických bojovníků Hlas revoluce a populárního časopisu Letectví a kosmonautika. Ohlasy pamětníků mi hodně pomáhaly v další práci.

Českoslovenští parašutisté jsou vaším velkým tématem, jak jste se k nim vlastně dostal?

To začalo tak, že mi maminka koupila knížku Miroslava Ivanova Nejen černé uniformy o atentátu na Heydricha. Bylo mi asi 13 nebo 14 let a kniha mě zaujala. Pak jsem viděl film Atentát s Radoslavem Brzobohatým, Jiřím Kodetem a dalšími a začalo mi vadit, že když se u nás psalo o parašutistech z Anglie, tak vždycky jen o té první vlně v roce 1941–1942, která souvisela s atentátem na Heydricha. Mě ale zajímali ti pozdější, kteří působili v letech 1943–1945. Shodou okolností jsem se sprátelil se s historikem Zdeňkem Jelínkem, který v 60. letech napsal studii, kde přehledně popsal všechny výsadky a charakter jejich činnosti. Vyšla někdy kolem roku 1969 nebo 1970, než se zavřela normalizační vrata. Díky němu jsem se dostal k základním informacím, ale pak mě začalo zajímat, jaké byly i poválečné osudy parašutistů. Kam se poděli? Jak skončili?

V roce 1982, když zemřel Brežněv, jsem chtěl jít do Vojenského historického archivu. Zavolaal jsem tam, protože jsem věděl, jak to soudruzi dělají – státní smutek a všechno zavřené. Tak jsem si to chtěl ověřit. Na telefonu mě ujistili, že archiv je normálně otevřený. Jenže když jsem přijel až z Kadaně, začali na mě křičet, že přece je státní smutek! Nakonec mne vyhodili i s jedním starším pánem v baretu a zeleném montgomeráku. Ještě předtím nás ale donutili podepsat návštěvní knihu, aby si mohli vykázat další dva badatele.

Zjistil jsem, že ten pán je Rudolf Krzák. To jméno jsem znal! Tak jsem se ho po cestě ze schodů zeptal, jestli není příslušníkem výsadku Silica v Itálii. Odpověděl, že ano a za chvíli jsme již spolu seděli u oběda v blízké restauraci. Byl to skvělý člověk, později povýšený generál ve výslužbě. Díky němu jsem se dostal k dalším veteránům. Mezi nimi byl třeba Jaroslav Klemeš, který se později stal mým dobrým přítelem. Od té doby se to rozjelo – začal jsem se s nimi pravidelně setkávat.

V té době ale nešlo o československých parašutistech psát otevřeně...

Občas jsem o nich něco napsal, ale vždycky to končilo květnem 1945. Důvod, proč mi takové články otiskli například v ústeckém Průboji, byl například ten, že Jaroslav Klemeš žil v Ústí nad Labem. Jenže on tam nežil dobrovolně – komunisté mu po propuštění z vězení nařídili, že tam musí zůstat. Tak jsem o něm napsal, ale nemohl jsem zmínit, že jeho velitele, kapitána Nechanského, soudruzi v roce 1950 popravili a že Jardu Zavřeli. Místo toho jsem napsal jen větu, že „po válce si s ním osud

ošklivě zahrál". Věta prošla, nikdo si jí nevšiml, nikomu nevadila. Jenže Jarda se domníval, že jsem velký hrdina, když jsem ji tam dal, a ukazoval to svým spolubojovníkům. Díky tomu se mi otevřely dveře k dalším veteránům. Některé mé články pak Jarda poslal i do Kanady, USA nebo Británie svým kamarádům, což posílilo jejich důvěru ke mně.

Zajímavé bylo, že v redakci těch novin, kde mi články otiskovali, nebyli hloupí. Dobře věděli, o čem píšu. Řekli mi tehdy, že mi to však budou tisknout tak dlouho, dokud z toho nebude nějaký průšvih.

Veřejnost zná hlavně Josefa Gabčíka a Jana Kubiše. Jsou i další, kteří by si zasloužili stejnou pozornost?

Bylo mezi nimi mnoho zajímavých osobností - například poslední parašutista vysazený na našem území z Anglie, respektive z letecké základny v jižní Itálii. Tím byl Pavel Hromek z operace Bauxite. Na druhou stranu je logické, že atentát na Heydricha se stal symbolem - znal ho celý svět a německá reakce byla tragická. Lidice, Ležáky, popravy sokolů, kteří parašutisty podporovali - to vše vrylo Gabčíka, Kubiše, Opálku i zrádce Čurdu hluboko do povědomí veřejnosti. Oproti tomu další operace, které neměly takový dopad, zůstávají spíše v pozadí. Nicméně, když se podívám na knihy svých přátel z Moravského zemského muzea v Brně, jako je třeba Honza Břečka a další, vidím, že o jednotlivých skupinách na Moravě se píše poměrně hodně.

Dalším z Vašich důležitých témat je květen 1945 a Pražské povstání. K tomu jste se dostal jak?

To téma mě fascinovalo už od chvíle, kdy jsem viděl Němou barikádu - i když je to propagandistický film, Vávrova režie je však mistrovská. V roce 1968 se o povstání hodně mluvilo, byl jsem tehdy na střední škole a dost mě to ovlivnilo. Zajímalo mě, jaký byl reálný průběh oproti propagandistickým verzím. Nakonec jsem otázku na téma Pražské povstání dostal i u maturity!

Byli povstalci organizovaní bojovníci nebo to bylo spíš spontánní hnutí?

Povstání vypuklo spontánně, ale aby vydrželo aspoň den, musel ho někdo řídit. Odpovědnost převzaly vojenské ilegální skupiny jako „Bartoš“ a „Alex“. Komunisté si původně mysleli, že stačí generální stávka a revoluční nadšení lidu, což by ale vedlo rychle ke krachu. Díky vojenské organizaci měli povstalci připravené velitelství v Bartolomějské ulici a vyřadili 6 000 německých telefonních linek, což také dalo povstání šanci na úspěch.

Komunista Josef Smrkovský později tvrdil, že šlo o akci, která měla vlákat Američany do Prahy, což je nesmysl. Atmosféra ve dnech 4.-5. května byla napjatá - Hitler byl mrtvý, německé rodiny prchaly, takže lidé cítili, že je čas jednat. Například policejní úderná jednotka měla na pokyn odboje obsadit rozhlas, kde bylo jen 22 esesáků. Kvůli unáhlenému provokativnímu vysílání českých pracovníků ale Němci přivolali posily, počet německých obránců mnohonásobně vzrostl a boj byl rázem mnohem těžší. Povstání se však už nedalo zastavit.

Jak se k tomu stavěli vojáci a důstojníci?

Vojenské plány počítaly s využitím uniformovaných složek - v Praze bylo na 4 000 policistů, 400 četníků a 250 příslušníků vládního vojska. Povstalci věděli, že se lidé spontánně přidají, ale bylo důležité, kdo dá rozkaz. Obyvatelé hledali, ke komu se přidat - vznikala místní velitelství a tým

pádem povstalecká armáda. Naopak tzv. revoluční odboráři, kteří chtěli obsazovat jen továrny, ale po válce tvrdili, že oni řídili povstání, to byl obrovský politický podvod!

Bylo povstání v Praze v něčem jiné než v jiných evropských městech?

Nejbližší paralela je s povstáním v Paříži – i tam šlo o přetahování mezi různými politickými silami a čekání na příchod spojenců. V Paříži komunisti doufali, že dorazí Američané, protože si mysleli, že po válce odejdou. Naopak se báli příchodu de Gaullových jednotek, které nakonec svým příchodem určily další směřování Francie. V Praze to bylo opačně – demokraté čekali na Američany, komunisté na Rudou armádu.

Varšavské povstání bylo jiný případ – jeho cílem bylo osvobodit hlavní město dřív, než dorazí Sověti a převezmou kontrolu nad Polskem. Stalin proto povstalcům nepomohl, což vedlo k jejich tragické porážce. V severní Itálii – v Miláně, Turíně a Janově – hráli hlavní roli partyzáni, kteří z hor sestupovali do měst, aby je osvobodili ještě před příchodem Američanů.

Jinde v Evropě probíhaly spíš vojenské převraty než klasická povstání. Například v Rumunsku, Bulharsku nebo na Slovensku přešla armáda na druhou stranu. V Jugoslávii vedli boj partyzáni komunističtí a královští a vedli boj i mezi sebou. Také v Řecku už zuřila občanská válka. V Nizozemsku, Belgii či Norsku postupovali spojenci tak rychle, že tam povstání nehrálo klíčovou roli.

Pražské povstání bylo tedy jedním z velkých evropských povstání, kde se propojila spontánní akce lidí s vojenskou ilegální organizací. Vše provázela navíc politický boj o další vývoj země. Zajímá mě na tom právě i to srovnávání s Paříží, kde už měli zprávy o krvavé Varšavě a váhali, jestli do toho jít naplno. Stejně dilema řešili i odbojáři v Praze.

Existují ještě příběhy z druhé světové války, které jsou dnes neznámé?

Rozhodně ano, je jich nespočet. Samozřejmě už nebudeme objevovat zásadní události, jako jsou velké bitvy, ale stále existují příběhy, které v historické literatuře najdeme jen ve stručných zmínkách nebo v několika odstavcích.

Fascinuje mě například činnost naší rozvědky v Turecku a ve Švýcarsku během druhé světové války. O tomto tématu sice psal již vynikající slovenský historik Jozef Jablonický, ale i tak zůstává toto téma ještě málo zpracované. Major Karel Sedláček, který působil ve Švýcarsku, je sice historiky zmiňován, ale jeho příběh by si zasloužil podrobnou monografii. V letech 1943–1944, kdy chybělo přímé rádiové spojení s Londýnem, se kurýrní cestou dostávaly informace právě přes něj. Byl to nesmírně úspěšný a významný zpravodajec, který však – jako mnozí jiní – po roce 1948 dopadl velmi špatně.

Dalším tématem, kterému se věnuji, jsou boje československé armády v březnu 1939 na Podkarpatské Rusi proti Maďarům. V době, kdy už Hitler vstoupil do Prahy a Československo formálně přestalo existovat, jedna z našich divízií tam stále bojovala a odmítala se vzdát. Nakonec ustupovala do Rumunska, Polska a na Slovensko. Právě teď se snažím zjistit, kolik vojáků, kteří se dostali do Rumunska, se následně zapojilo do zahraničního odboje.

Tohle jsou příběhy, které mě zajímají – osudy konkrétních lidí, taková „malá historie“. Ale někdy je frustrující, jak málo prostoru dostávají v širším historickém povědomí. Dnes sice víme pravdu o mnoha věcech, například o tom, jak Sovětský svaz zacházel se svými „spojenci“, které spíše

považoval za válečnou kořist než za bratry ve zbrani. Jenže společnost je dnes tak rozdělená, že přesvědčit lidi o skutečné historické pravdě – nikoliv o té politické z minulosti – je velice složité.

Jak druhá světová válka formovala naši národní identitu? Myslíte, že jsme se z těch událostí opravdu poučili?

Bohužel si myslím, že ne. Vidím to v reakcích lidí i v běžných debatách. Stačí zajít do hospody a narazit na někoho, kdo je přesvědčený, že o historii ví všechno – přestože se o ni ve skutečnosti nikdy nezajímal. Přesto si je naprosto jistý svou verzí událostí.

Květen 1945 způsobil v české společnosti téměř nekritickou úctu k sovětským „osvoboditelům“. Částečně ji narušil únor 1948 a 50. léta, ale jen u té části národa, která byla perzekuována. Pro mnoho dalších to byla jen další etapa – stačilo zamávat praporkem na Prvního máje a zajímat se o to, jestli bude dostatek bůčku u řezníka. Moje generace byla otřesena srpnem 1968, ale opět – ne všichni to vnímali stejně. A když přišel rok 1990, nastal určitou dobu klid, ale pak se znovu začaly oživovat staré mýty. Opět se začalo říkat, jak musíme být vděční osvoboditelům – těm samým, kteří nás ve skutečnosti nikdy nepovažovali za spojence, ale jen za válečnou kořist.

To ostatně Stalin jasně formuloval už v dubnu 1945, když jugoslávskému politikovi Milovanu Djilasovi řekl, že tato válka není jen o vítězství – kam sovětská armáda dojde, tam také nastolí politický systém, který jí bude vyhovovat. A přesně to se stalo. Evropa byla tehdy rozdělena a důsledky toho vidíme dodnes.

Stačí se podívat na Německo. I když od jeho sjednocení uplynulo přes 35 let, rozdíly mezi východem a západem jsou stále patrné. Nejde jen o ekonomiku, ale i o myšlení lidí, což se odráží například ve výsledcích voleb. To, že se všude mluví německy, ještě neznamená, že se jedná o stejnou mentalitu. Rozdělení, které vytvořila studená válka, nezmizelo.

Můžu ještě poslední otázku? Zmínil jste, že vojáci po válce často špatně skončili. Přitom to byli lidé, kteří bojovali za naši svobodu, pomohli porazit nacisty, podíleli se na tom, že válka dopadla v náš prospěch. Jak je možné, že po válce se k některým z nich režim obrátil zády? Proč o nich bylo zakázáno mluvit? Proč tolik z nich skončilo ve vězeních nebo v emigraci?

Důvodů bylo mnoho. Především to byla pomstychtivost komunistického režimu, který si v první vlně po únoru 1948 vyřizoval účty hlavně s vojáky západních armád. Ti, kteří neprojevovali nadšení pro komunistickou stranu, nebo dokonce podporovali jiné politické směry – národní socialisty, lidovce, sociální demokraty – se stali terčem brutálních čistek. Nestačilo je jen vyhodit z armády, mnozí skončili v pracovních táborech, v jáchymovských dolech, ve věznicích, někteří dokonce na popravišti.

Relativně nejlépe na tom byli ti, kteří už před únorem 1948 z armády odešli do civilu. Například doktor Josef Hercz, jeden z hrdinů od Tobruku, se po válce stal lékařem a pracoval v nemocnici. Jak mi sám jednou řekl: „komunisti taky potřebovali doktora.“ Díky tomu se vyhnul perzekuci. Kdyby ale zůstal v armádě jako vojenský lékař, mohl jeho osud vypadat úplně jinak.

Po roce 1948, když se naplno rozběhly politické procesy, už režim nepřátele hledal i mezi vlastními

řadami. V armádě začali být pronásledováni i vojáci, kteří bojovali na východní frontě – ti, co prošli z Buzuluku až do Prahy. Perzekuce se nevyhnula ani jim. Komunisté si uvědomili, že tito lidé viděli Sovětský svaz na vlastní oči, věděli, jak to tam doopravdy vypadá, a mohou tak být také nebezpeční.

A když „došli“ nepřátelé mezi vojáky, režim se obrátil i proti vlastním skelním komunistům – třeba proti interbrigadistům, kteří bojovali ve španělské občanské válce. Najednou se začala šířit teorie, že pobytem na Západě „načichli“ imperialismem a mohli by být agenty cizích mocností. Takže i oni se dostali na seznam nepohodlných osob.

Období od února 1948 do května 1960, kdy prezident Novotný vyhlásil rozsáhlou amnestii, bylo naprosto šílené. Pak už se další přepisování historie svěřilo historikům, propagandistům a umělcům. Srpen 1968 přinesl další vlnu represí. Třeba generál Vilém Sacher, hrdina z východní fronty, který podepsal Chartu 77, byl okamžitě degradován na vojína. A zase začala šikana skutečných hrdinů. Zdá se, že být hrdinou se v českých dějinách nevyplácí.

<https://www.vhu.cz/byt-hrdinou-se-v-ceskych-dejinach-nevyplaci-rika-v-rozhovoru-historik-jindrich-marek>